

NAGY LEVENTE

Konzervatív hajlam – társadalmi rend

A konzervativizmus, a progresszív ideológiákhoz (liberalizmus és szocializmus) hasonlóan, számos változást ért meg, tanulmányozása ezért könnyen vezethet tévedésekhez, túlzott leegyszerűsítésekhez, ha figyelmen kívül hagyjuk fejlődési ívét, a konzervativizmus fogalmának *diakronitását*. A konzervatív hajlam vizsgálata során is számos kihívással szembesülünk, mivel a társadalmi, gazdasági vagy kulturális tényezők hatása mellett a konzervatív beállítottságot az emberi természet is jelentősen befolyásolja, noha az emberi természet nem változik olyan mértékben, mint a társadalmi kontextus. A konzervatív hajlam alapja abban az attitűdben nyilvánul meg, hogy valaminek – tapasztalati úton megismert és megszokott dolog, berendezkedés – az értékelése, élvezete, illetve a megővésére irányuló magatartás vegyül az elvesztésétől való félelemmel.¹ E beállítódás vizsgálata során nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a „felgyorsult modern idők” egyik sajátossága, hogy a dolgok megőrzésére irányuló magatartás általánosságban is veszített erejéből (noha nem lineárisan és egyenletes ütemben) a változásért való rajongás, az új iránti lelkesedés javára. E tényezők figyelembevételével, dolgozatom célja kettős. Egyrészt a konzervatív hajlam esetleges forrásait és jellegét vizsgálom, amelyből közvetlenül eredeztethető a múlt-hoz és a jelenhez való viszonyulás, illetve a megfontolt változás előnyben részesítése. Másrészt, arra szeretnék rávilágítani, hogy e sajátos hajlamnak központi szerepe van a konzervatívok által leginkább elfogadható társadalmi rend kibontakozásához.

Konzervatív attitűd

José Ortega szavai igen jól érzékeltetik, hogy mi nem lehet konzervatív magatartás: „Az emberiség ma a teljes múltat jelentéktelennek találja [...] Az történt, hogy pusztán nagyobb vitalitásérzete miatt eltűnt belőle minden múlt iránti tisztelet, minden figyelem. Ezért találkozunk most először, olyan korról, amely minden klasszicizmusból tabula rasa-t csinál, amely egyetlen múltban sem ismer el semmilyen lehetséges modellt vagy normát.”²

¹ Kissé leegyszerűsítve, minden, aminek megővésére törekszik az egyén, miközben tart annak elvesztésétől, a „jó élet” feltételei közé tartozik. Éppen ezért, a konzervatív beállítódás mértékét az egyén társadalmi „helyzete” is befolyásolhatja. Ennek kapcsán lásd például JOHN KEKES: A konzervativizmus ésszerűsége. Budapest, 2001. Európa Könyvkiadó, 19–32. [KEKES, 2001.]

² JOSÉ ORTEGA: A tömegek lázadása. Budapest, 2003. Nagyvilág Kiadó, 64–65.

Ezzel szemben „konzervatívnak lenni annyi, mint hajlamosnak lenni bizonyos típusú gondolkodásra és cselekvésre [...] amely arra irányul, hogy az ember azt használja fel és élvezze, ami hozzáférhető, s ne kívánjon vagy keressen valami mást; abban lelje örömét, ami jelen van, s ne abban, ami volt, vagy lehet”, de ami jelen van és hozzáférhető, az „a múltból származó ajándék vagy örökség”, ez azonban nem azt jelenti, „hogy a konzervatív beállítottság csak azt bálványozza, ami elmúlt és eltűnt. A jelent is becsüli; és nem a távoli antikvitáshoz fűződő kapcsolatai okán, nem is azért, mert csodálatosabbnak tartja, bármely lehetséges alternatívánál, hanem megszokottsága, ismerős volta okán”.³

Ha a fenti állítások igazságtartalmát keressük, akkor mindenekelőtt a belőlük levonható következtetéseket érdemes kiemelni. Ortega szavaiból az érződik ki, hogy a múlt jelentősége, a múlt és a jelen normái közötti kapcsolatok elismerése és fokozottabb kihangsúlyozása a konzervatív attitűd sajátja. Oakeshott idézetéből több minden következik. Először is az, hogy a jelenben nem minden rossz, vannak értékelésre érdemes, élvezni való dolgok, amelyek hozzáférhetőek. (Igaz, azt nem lehet pontosan tudni, hogy az „élvezhető” dolgok milyen mértékben vannak jelen.) Másodszor, az idézetből kiolvasható, hogy a létező dolgok nem a semmiből, a múlttól elszigetelten jelennek meg, hanem a múltból származnak, a múlthoz szervesen kötődve, mintegy örökségként vannak jelen. Harmadszor, az idézetből az is kikövetkeztethető, hogy vannak, akik nem kizárólag csodálatosságuk miatt ragaszkodnak dolgokhoz, hanem megszokottságuk, ismerős voltak miatt is.

Az eddigiek alapján, úgy tűnik, a konzervatív beállítottságú ember sajátosan viszonyul a három idődimenzióhoz: ami a jelent illeti, az ember azt használja fel, ami hozzáférhető, és elsődlegesen azt élvezzi, ami jelen van, és nem abban leli örömét, ami volt, vagy ami lehetséges majd. A jelent megszokottsága, ismerős volta miatt értékeli, és nem azért, mert az kedvezőbb lenne minden más alternatívához képest. Ami a múltra vonatkozik, a konzervatív hajlamú ember nem csupán dicsőíti a már letűnt múltat, inkább azért értékeli azt, mert minden, amiért hálás lehet a jelenben, az a múltból származó ajándék, és ő tudatában van ennek az örökségnek. A jövőt viszont a konzervatív ember kevésbé tervezi, tapasztalatból tudja, hogy a jelen nem működő részei javításra, netán kicserélésre szorulnak, de nem a meg nem valósult dolgok iránti vonzódása, az újat tartalmazó jövő iránti vágya vezérli mindennapjait. A jelenhez való fokozottabb ragaszkodása talán arról is árulkodik, hogy a mindenáron történő és nagy léptékű változások nem tartoznak a konzervatív ember preferenciái közé, már azért sem, mert az ilyen változtatások veszélyt jelenthetnek a már megszokott dolgok létre, illetve az egyén biztonságérzetére nézve. John Kekes szavaival tovább tágíthatjuk a konzervatív attitűdről kibontakozó képet: „A konzervativizmus forrása az az attitűd, amely valami értékes dolog élvezetét vegyíti az elvesztésétől való félelemmel. Ha volnának olyan lények, akik nem élveznék azt, amit értékesnek tartanak, s nem félnének attól, hogy elveszítik azt, nem lennének fölismerhetően emberi lények.”⁴

³ MICHAEL OAKESHOTT: Politikai racionalizmus. Budapest, 2001. Új Mandátum Könyvkiadó, 431. [OAKESHOTT, 2001.]

⁴ KEKES, 2001. 19.

Úgy tűnik, tehát, hogy a konzervatív attitűd forrása az emberi természetben keresendő, mi több, az emberi pszichológia alapvető eleme. E megállapításból azonban semmiképp nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a konzervatív hajlam kizárólagos, dominanciája egyetemes, illetve, hogy a konzervatív attitűd metafizikai. Egyfelől, e hajlam nem kizárólagos, csupán egyike az emberi pszichológia alapvonásainak, ugyanis a kíváncsiság, a kalandvágy, az új iránti vonzódás, a veszéllyel való szembenézés, vagy akár a kockázatvállalás öröme ugyanilyen alapvető vonásai lehetnek az emberi természetnek. Értelemszerűen, e hajlam dominanciája nem univerzális, mert egyén-, és körülményfüggő, hogy kiben dominál a konzervatív és kiben a liberális hajlam. Másfelől, a konzervatív beállítottságú emberek attitűdje nem metafizikai, mivel nem kezelhető úgy, mint tér, idő, társadalom fölött lebegő magatartás, függetlenül például az egyes ember társadalmi helyzetétől vagy korától. Társadalmi helyzetüktől függően például a konzervatív hajlamú emberek eltérő módon és mértékben reflektálhatnak a jelenre, a múltra és a jövőre, illetve a változásokra. Igen találóak Oakeshott idevágó szavai: „ha a jelen sivár, mert kevés vagy semmi használható vagy élvezeteset nem nyújt, akkor ez a hajlam gyengül vagy nem is létezik; ha a jelen nagyon bizonytalan, e hajlam szilárdabb talaj keresésében nyilvánul meg, s következőképpen a múlthoz való visszatérésében és feltárásában; a legmarkánsabbban azonban akkor érvényesül, amikor a jelen sok élveznivalót nyújt, és akkor a legerősebb, amikor ez együtt jár a veszteség nyilvánvaló kockázatával.”⁵

Ami az emberek korát illeti, természeténél fogva, egy átlag kisgyerek az általa ismert és megszokott környezetben érzi jól magát, és gyakran kiborul az ismeretlen környezet láttán, noha bizonyos újdonságok felkelthetik érdeklődését. Az idős emberek többnyire kerülnek a számukra idegen helyzeteket, inkább ragaszkodnak az általuk ismert és megszokott környezethez. A kisgyerekekkel és az idős emberekkel ellentétben a tizenévesek zömét a kalandvágy és az újjal való kísérletezés vezérli. A fiatalok jelentős része szeretne mindent kipróbálni, mert úgy érzi (vagy véli), hogy kockázat nélkül aligha van haladás, illetve nagyobb elégtételt adó élvezet.

A konzervatív beállítottság és attitűd változatossága ellenére fellelhetők azért általános vonások, amelyek a konzervatív hajlam alapvető jegyeit képezik. Ennek értelmében a konzervatív vérmérsékletű ember tudatában van annak – Oakeshott és Kekes gondolatai alapján –, hogy elveszthet valami értékest, amit megismert és megszokott, és amivel megtanult bánni, az élvezeti lehetőségekből azért nincs annyi, hogy közömbös lehetne elvesztésük lehetőségével szemben. E sajátos beállítottság sajátos magatartásban vagy attitűdben nyilvánul meg, amely arra készteti a konzervatív embert, hogy a megtapasztaltat, a kipróbáltat, a ténylegest, a közelit, az elérhetőt válassza a kipróbálatlannal, a lehetőséggel, a távolival, a tökéletesnek tűnő, de kevésbé elérhetővel szemben. Ez azt sejteti, hogy a kedvező feltételek megőrzése többet jelent számára, mint a szerzés és gyarapodás öröme, hiszen a konzervatív ember úgy ítéli meg, hogy a veszteség fölött érzett fájdalom erősebb a lehetséges újdonság fölött érzett izgalomnál. Úgy tűnik, a konzervatív attitűd nem kizárólag racionális, de nem mindent elsöprően érzelmi, hanem inkább a kettő sajátos keveredéséből jön létre.

⁵ OAKESHOTT, 2001. 431–432.

Éppen ezért nem meglepő, hogy számos pszichológust és szociálpszichológust is foglalkoztat az emberi psziché és a politikai ideológiák kapcsolata.

A változás konzervatív olvasata

A konzervatív beállítottság értelemszerűen rávetül a változással, a megújulással szembeni attitűdre is. A konzervatív ember nem a meglévő dolgok vagy a fennálló berendezkedés „megmerevítésének” híve, nem a status quo mindenáron történő támogatója, ugyanis tudatában van annak, hogy bizonyos változások elkerülhetetlenek, szükségszerűek. A módosulásokkal járó változás, illetve a tervezésen nyugvó megújulás olyan körülményeket eredményeznek, amelyeket a konzervatív embernek el kell viselnie, de igyekszik alkalmazkodni, még ha nehezebbre esik is. A változáshoz való alkalmazkodás nehezebbre eshet, egyfelől azért, mert a változtatással járó esetleges vagy lehetséges nyereség óhatatlanul veszteséggel is jár, azaz, az újítás előnyei a változás hátrányait is magukkal hozzák, ami fájdalmas lehet a konzervatív vérmérsékletű ember számára. Másfelől, minden újítás valamilyen mértékben új körülményt eredményez, ami már nem annyira ismert és megszokott, ez viszont elbizonytalanodást eredményezhet, és kedvezőtlenül hathat a konzervatív ember önértékelésére, személyiségének formálására. (Erről a későbbiekben még lesz szó).

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy tulajdonképpen milyen változást akar, vagy szeretne a konzervatív ember, akkor mindenekelőtt kérdések egész sorát kellene megvizsgálnunk: Mekkora a konzervatív ember ragaszkodása a megszokott dolgokhoz, a hagyományhoz? Mennyire jellemző a konzervatívokra a rugalmasság, a változtatásra, a megújulásra való képesség? A megtartásra való hajlam biztonságot teremtő, vagy a fejlődésben visszahúzó erő? Hol van a kettő közötti határ? Megtalálható-e a megtartás és átalakítás elfogadható egyensúlya, a megőrzés és újítás szimbiózisa? Mi lehet a konzervativizmushoz való vonzódás lélektani háttere? Tulajdonképpen mit keres, vagy mit remél a konzervatív beállítottságú ember? Leírható-e a prototipikus „konzervatív személy” személyisége, vagy felvázolható-e egy ilyen személyiségrajz? Végül, de nem utolsó sorban, mit jelent a konzervativizmus a pszichológiában? Jelen írásban, terjedelmi okok miatt, csupán néhány kérdésre kísérek meg a válaszadást.

A változás mikéntje kapcsán talán abból az állításból indulhatunk ki, hogy a konzervatív ember a biztonságot, a stabilitást keresi, és azonosulni szeretne azokkal a megtapasztalt értékekkel és feltételekkel, amelyek hozzájárulnak e biztonság(érzet) fenntartásához. Az állítás értelmében a jelennek tartalmaznia kell pozitív, megtartásra érdemes elemeket (természetesen nem mindig ugyanolyan arányban), másképp a józan embernek nem lenne oka kötődni a jelen egyetlen részletéhez sem. Kekes szavai is azt sugallják, hogy a jelen értékelésre érdemes részének megőrzése fontosabb, mint kockáztatni és elveszteni esetleg azt, amit az ember már megszokott. A már meglévő és bevált dolgok megőrzésére irányuló törekvés tehát elsődleges az új dolgok megszerzésére irányuló tevékenységekhez képest.

A jelen negatív elemeket is tartalmaz. Ezek módosításától, adott esetben kicserélésétől a konzervatív ember nem zárkózik el. A jelen elfogadható részét azonban „ön-

magért valóságában” élvezi, eltérően a liberális beállítottságú embertől, aki az adott dolgot többnyire „önmagán kívülsége” miatt értékeli.⁶ A kipróbált és értékelhető dolog megóvására való törekvést, és a dolog elvesztésétől való szorongást kiváltó beállítódás abban a konzervatív attitűdben nyilvánul meg, amelynek értelmében a túlzottan nagy léptékű, társadalmat felforgató radikális változások és újítások helyett, a kis léptékű, megfontolt és csak a szükségszerű módosítások, újítások fogadhatók el. Ezek alapján, akikre nincs hatással a változás, mert semmit nem vesznek észre, vagy közömbösek körülményeik iránt, vagy akik tudatosan minden változást elfogadnak, elsősorban azért, mert nem ragaszkodnak a meglévő dolgokhoz vagy, mert reménykednek a mindent átfogó, radikális (esetleges veszélyeket tartogató) változás pozitív hozadékában, azok az emberek kevésbé konzervatívok.⁷

A konzervatív ember a megőrzés, a kötődés és ragaszkodás híve, az óvatos, megfontolt és lassú változással vegyítve, olyannal, amelynek hozadékaival különösebb nehézség nélkül lépést lehet tartani. Nem meglepő, tehát, hogy a konzervatív vérmérsékletű ember a változásban elsődlegesen a veszteséget fedezi fel, és az elvesztett dolgok fölötti sajnálkozás kerül előtérbe nála.⁸ E sajnálkozás nem az általában vett alkalmazkodóképesség hiányából fakad, és nem is az új dolgok esetleges élvezhetetlenségéből ered, hanem elsősorban abból az érzelmi készletéből származik, hogy amit az ember esetleg elveszít, azt már korábban megismerte és megszokta, mi több, értékeli és élvezi, ezért kötődik is hozzá. A változással megjelenő, és az elvesztett elemek helyébe lépő új dolgokhoz viszont érzelmileg nem, vagy csak kevésbé kötődik, és e dolgok ismeretlen volta elbizonytalaníthatja a konzervatív embert, kedvezőtlenül hathat önértékelésére, és akár el is idegenítheti őt környezetétől. Ha túlfeszített ütemben és mennyiségben fogadná az új dolgokat, egy adott ponton túl saját maga számára is felismerhetetlenné válna.⁹

A konzervatív beállítottságú ember sajátja, hogy erős benne az önazonosságának megőrzésére irányuló hajlama, nem lehet tehát közömbös a változásokkal szemben, még akkor sem, ha figyelmét elsősorban nem a változás köti le, hanem a létező dolgok használata. A változás a maga rendjén identitást veszélyeztető, bizonyos dolgok pusztulását jelképező tényező, és az azonosság csorbulásával a konzervatív ember bővített személyisége¹⁰ is kárt szenvedhet. A könnyen befogadható és lassú változások híveként, a konzervatív egyén nagyra becsüli a folytonosságot, annak minden megjelenési formáját, mert úgy véli, hogy az ilyen változáshoz jóval magabiztosabban és könnyebben lehet alkalmazkodni, mint a nagy léptékű, kiszámíthatatlan és hirtelen változásokhoz, még akkor is, ha ez utóbbi elvileg számos előnnyel járhat.

⁶ Egy igen leegyszerűsített, de szemléltető erővel bíró példa: ha szeret horgászni, a konzervatív egyén többnyire a horgászás kedvéért szereti azt, és valóságos szertartásos ragaszkodással jár el a folyóra, magáért a horgászásért, a horgászás technikáinak ismeretéből fakadó élvezettel. A liberálist, ezzel szemben elsősorban a haszonlevőség hajtja, és (függetlenül attól, hogy szeret horgászni vagy sem) inkább a kifogott halak értékesítése, és a vállalkozás sikere motiválja őt. Nem meglepő, hogy a legjobb felszerelést vásárolja meg magának. Lásd OAKESHOTT, 2001. 438–439.

⁷ Itt felmerül egy kihívó kérdés: vajon hová sorolhatók azok az emberek, akik üdvözölnék minden változást, többnyire azért, mert nagyon kevés értékelésre és megőrzésre érdemes dolog veszik őket körül? Nem kizárt, hogy közülük többen rendelkezhetnek konzervatív hajlammal.

⁸ OAKESHOTT, 2001. 432–433.

⁹ I. m., 433.

¹⁰ A bővített személyiségre az egyén–közösség viszonya kapcsán a későbbiekben kitérek.

Az előnyök kapcsán nem kizárt, hogy a konzervatív ember mérlegre teszi és összeveti, egyfelől a változás okozta megszakítást vagy törést, másfelől az esetlegesen várt előnyt. Igaz, ezzel semmiképp nem kerül könnyű helyzetben, mivel a veszteség és a nyereség szembeállítását nem egyértelmű: egyrészt azért, mert a veszteség eléggé szubjektív megítélés tárgya, másrészt, pedig nagyon nehéz előre megjósolni a nyereség mértékét, azaz a végkifejletet. Ez talán azzal magyarázható – konzervatív olvasatban –, hogy az újítás eléggé sajátos tevékenység, hiszen nemcsak a kívánt „javulást” hozza létre, de egy új és bonyolult helyzetet is. „A teljes változás mindig nagyobb a tervezett változásnál; és nem lehet sem előre látni, sem körülhatárolni a következmények teljes körét”.¹¹ Ezek szerint várható, hogy a tényleges változás nagyobb (vagy akár kevesebb, vagy más) lesz a szándékolt változásnál, noha a mérték rejtve marad, de a konzervatív ember számára bizonyos, hogy nyereség és veszteség egyaránt lesz. Igaz, e kettő nem egyenlő mértékben és arányban oszlik meg a közösség tagjai között, hiszen elképzelhető, hogy egyesek számára a nyereség fölülmúlja a veszteségeket, de a konzervatív beállítottságú ember szemében tényként tételeződik annak kockázata is, hogy a kedvezőtlen változások túlmutatathatnak az előnyökön.

Az eddigiek összegzéseként néhány következtetést vonhat le a konzervatív mérsékletű ember. Egyrészt, a változás, a változtatás (vagy újítás) veszteséggel és lehetséges nyereséggel jár, kihívó kérdés, azonban, hogy mennyire bizonyítható előre, hogy a javasolt változtatás összességében előnyös. Másrészt, minél inkább emlékeztet a változás az organikus szervezetek növekedésére (szerves változás), annál valószínűbb a konzervatív ember szemében a veszteség minimalizálása. Harmadrészt, az a változtatás vagy újítás, amelyik valamilyen hiányosság pótlására történik, valamilyen korábbi egyensúly helyreállításának szándékával, „kívánatosabb annál, mint amelyik az emberi körülmények általánosan javuló állapotának képzetéből ered, és jóval kívánatosabb annál az újításnál, amelyet a tökéletesség látomása hoz létre”.¹² Világos, hogy a konzervatív beállítottságú ember elveti a kizárólag racionalitáson nyugvó, a társadalom egészét átfogó, tervezésen alapuló változásokat, legfőképpen a központosított hatalom által diktált, vagy önkényesen előidézett változásokat. Negyedrészt, a konzervatív ember jobban kedveli a lassú változásokat, hogy lépést tudjon tartani azok ütemével, azaz hogy kellőképpen tudjon alkalmazkodni az újhoz, minimalizálva ezzel az elidegenedés lehetőségét. Ezek alapján, elmondható, hogy a konzervatív ember a megfontolt, tapasztalaton nyugvó, szükségszerű és organikus változás híve, az elvont elvekre épülő, nagy lélegzetvételű, drasztikus, a társadalom egészét felforgató változással szemben.¹³ Ötödször, a folytonosság fokozott kihangsúlyozása, a múlt örökségeként fennmaradó dolgok használata és élvezete, vagyis, a kipróbált és valós dolgok értékelése és megóvása nem más, mint a hagyomány fokozott tiszteletének alapvető követelménye.

¹¹ OAKESHOTT, 2001. 434.

¹² Uo.

¹³ Elképzelhető, azonban, hogy a fennálló állapotok annyira siralmasak, hogy radikális változásokra van szükség. Ezt még a konzervatív ember is elismeri, hozzátéve, hogy a történelem nagy forradalmi példái ékes bizonyítékai annak, hogy a mindent átfogó, radikális változások eredmény komoly veszteség is lehet.

Szociálpszichológiai megközelítés

Az eddigiek alapján kiderül, hogy a konzervatív hajlam az emberi természet, illetve környezeti és szociokulturális tényezők eredménye. Ennél azonban többről van szó, amit Hatemi és munkatársai is alátámasztanak. Kísérleteiben e kutatócsoport olyan örökletes géneket azonosított, amelyek jelentősen befolyásolták az ideológiai identitást.¹⁴

A pszichológia prizmáján keresztül nézve, a konzervativizmus a meglévő, és az újítással megjelenő dolgok sajátos „feldolgozási elve”.¹⁵ Lévéen társas lény, az ember nem elszigetelten, hanem közösségben él. A külvilágból érkező ingereket, hatásokat, benyomásokat az ember feldolgozza, és a begyűjtött információk alapján értelmezéseket alakít ki a világról, amelyben él. A társas folyamatok, a másokkal való kölcsönös hatás és befolyásolás közben az ember képet alkot a „valóságról”, az őt körülvevő környezetről, de a konzervatív beállítottságú ember esetében a kialakított elképzelések, a fennálló nézetek lassabban változnak, mit több, önfenntartók.¹⁶ A már kialakított vélekedések szűrőjén keresztül értelmezi az őt körülvevő világot, és szelektív észlelése komoly előítéllettel járul hozzá véleményalkotásához. Így igen nagy arányban valószínűsíthető, hogy az ismert és megszokott környezetről formált első benyomások, az emberekről, embercsoportokról előzetesen kialakított vélekedések, sztereotípiák¹⁷ bevésődnek, és e nézetek valósággal fenntartják magukat.

Az első benyomások önfenntartó jellegűek, mert akkor is fennmaradnak, ha közben kiderül, hogy a kialakításuknál szerepet játszó információk már nem felelnek meg a valóságnak. E benyomások, továbbá hajlamosak ellenállni a változásnak, többek között azért, mert hatással vannak későbbi benyomások értelmezésére. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy első benyomások alapján kialakul egy elvárás, amely a maga során befolyásolja a későbbi információk értelmezését. Ha ez fennáll, akkor nem meglepő, hogy a megszokott dologról formált benyomását a konzervatív ember előtérbe helyezi az újról, az ismeretlenről kialakított kételkedésével szem. Előítélete még inkább megerősíti benne, hogy az ismert dolog „jobb” az ismeretlennél, noha nem biztos, hogy rendelkezik kellően megalapozott információkkal e következtetés meghozatalához. A korábbi benyomás hatása a későbbi benyomásra előidézi az ún. *elsőbbségi hatást*,¹⁸ amelynek következtében „a kezdeti benyomások nehezen változnak, és hajlamosak önmaguk fenntartására”.¹⁹

¹⁴ PETER K. HATEMI: A Genome-Wide Analysis of Liberal and Conservative Political Attitudes. The Journal of Politics, 2011, Vol. 73, No.1. Southern Political Science Association, 271–285. (<http://www.journals.cambridge.org/JOP>) (Letöltve 2015.09.30).

¹⁵ A konzervatív attitűd szociálpszichológiai megközelítése kapcsán köszönettel tartozom néhány doktoranduszunk, akik a Debreceni Egyetem Filozófia és Pszichológia Doktori Program keretében hallgatták a Politikai ideológiák című tárgyat. Érdekes és számomra hasznos információkkal bővítették ismereteimet e téren mindenekelőtt Dr. Ferencz Akos (pszichiáter), Bozsik Csilla és Dorner László.

¹⁶ ELIOT R. SMITH – DIANE M. MACKIE: Szociálpszichológia. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 74–75. [SMITH – MACKIE, 2004.]

¹⁷ Olyan sémák, amelyek elősegítik az adatok gyors és hatékony feldolgozását.

¹⁸ Lásd bővebben S. E. ASCH: Forming Impressions of Personality, Journal of Abnormal and Social Psychology, 1946, No. 41. 258–290. In: SMITH – MACKIE, 2004. 173.

¹⁹ Igen jól szemlélteti ezt Bernadette Park kísérlete (1986), amelynek lényege, hogy idegenekből álló kis csoportokat szervezett, és az egyes csoport tagjai több héten át találkoztak egymással. Benyomásaik alapján a résztvevők minden alkalommal leírást készítettek egymásról. Kiderült, hogy az időközbeni változások ellenére, a jellemrajzokat

Folytatás a következő oldalon →

Az első benyomás hatása még akkor is fennmaradhat, tehát, ha közben kiderül, hogy hamis volt. Ezt nevezzük *szűvősségi torzítás*nak.²⁰ Az ellenkező lehetőségek következetes átgondolásával, azok kitarító és szisztematikus feldolgozásával elképzelhető lenne e torzítás korrigálása, az emberek azonban kevésbé vállalkoznak erre, mert nincs elegendő motivációjuk és kognitív kapacitásuk. A számukra túl sok idő és energia befektetéssel járó következetes feldolgozást az emberek általában elkerülik. A dolgok megőrzésére irányuló gondolkodás, véli Eidelman, felületesebb, alacsonyabb erőfeszítést igénylő feldolgozásmód, és ez törvényszerűen előtérbe kerül, ha a nagyobb erőfeszítést igénylő feldolgozáshoz szükséges kognitív kapacitás nem áll rendelkezésre.²¹

Az *én*, mint olyan, történelmi korszaktól függetlenül igen fontos és sajátos helyet foglal el nemcsak viselkedésünk vezérlésében, hanem mások felénk irányuló reakcióinak értelmezésében is.²² A vele való foglalkozás minden ember sajátja, és azáltal tartjuk karban, hogy megerősítjük önértékelésünket, illetve a lehető legjobbat mutatjuk másoknak magunkból. Az *én* állapota, jólléte központi jelentőségű, éppen ezért érzékenyen reagálunk minden, ellene irányuló fenyegetésre. Az ember hajlamos arra, hogy kerüljön minden olyan külső eseményt, negatív visszajelzést, ami veszélyeztetheti azt a megnyugtató *én*-értelmezést, amit korábban megfogalmazott, és önmagáról kialakított. Az *én*ünket megkérdőjelezhető komoly tényező lehet például az ismeretlen dolgokkal való szembesülés, főleg, ha az ember nem tudja, vagy nem érzi képesnek magát, hogy ellenőrzése alatt tartsa az ismeretlen eseményeket. Mivel a kontroll iránti szükséglet mélyen gyökerezik az emberben, a kontrollképtelenség érzése kudarcot, szorongást, frusztrációt okozhat. A kontrollhiány többszöri megtapasztalása vezethet a *tanult tehetetlenség* érzésének kiváltásához.²³ A számukra ellenőrizhetetlen eseményeket megélt emberek egyfelől elidegenedhetnek környezetüktől, másfelől, feladhatják azt a törekvést, hogy irányítsák saját sorsukat. Ez pedig romboló hatással lehet az *én*-képre, az egyén önértékelésére nézve. Ez a jelenség további magyarázat lehet arra, hogy miért védelmezi a konzervatív beállítottságú ember az ismert és értékelésre méltó dolgokat, és miért kerüli a számára ismeretlen elemeket.

A megtapasztalás és megszokottság előnyben részesítésére az újszerűséggel és ismeretlennel szemben a *hozzáférhetőség elve* is szolgálhat némi magyarázattal. Az elv értelmében az emberek hajlamosak arra, hogy a legkönnyebben hozzáférhető információk alapján formálják gondolataikat, érzéseiket, viselkedésüket, még akkor is, ha ezek az adatok a releváns információk egy kis töredéke csupán. Az emberek nemcsak a legkönnyebben hozzáférhető, hanem a legkönnyebben észrevehető és értelmezhető

jelentős mértékben az első benyomások határozták meg, vagyis az első találkozó végén lejegyzett jellemvonások a későbbiekben minden alkalommal megjelentek, még akkor is ha azok kevés információra épültek! BERNADETTE PARK: A method for studying the development of impressions of real people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, No. 126. 907–917. In: SMITH – MACKIE, 2004. 173–174.

²⁰ SMITH – MACKIE, 2004. 174.

²¹ SCOTT EIDELMAN: Low-Effort Thought Promotes Political Conservatism, *SAGE Journals, Personality and Social Psychology Bulletin*. <http://psp.sagepub.com/content/38/6/808> (Letöltve: 2015.10.02).

²² SMITH – MACKIE, 2004. 229.

²³ Lásd bővebben M.E.P. SELIGMAN: On depression, development, and death, San Francisco, 1975, Freeman; ABRAMSON – SELIGMAN – TEASDALE: Learned helplessness in humans, *Journal of Abnormal Psychology*, 1978, No. 87. 49–74 In: SMITH – MACKIE, 2004. 233.

információkat preferálják, és ezekre alapozzák ítéleteiket. Az ismert és magtapasztalt dolgokról már korábban kialakított információk könnyebben hozzáférhetőek, észrevehetőek, és értelmezhetőek az ember számára, mint az újszerű, ismeretlen dolgokról vélt vagy valós információk. Ez utóbbiakat az ember felületesebben dolgozza fel, főleg, ha averziót vált ki belőle a változással járó ismeretlen dolgokkal való szembesülés, miközben fokozottabban kötődik az ismert és megszokott, dolgokhoz.²⁴ E téren hasonlóan vélekednek Janoff és Bulman is, amikor azt mondják, hogy a konzervatív ember fél a megszokott dolgok elvesztésétől, fokozottabban tart a veszteségekkel járó ártalmak hatásától, ezért az elért vívmányok, a fennálló rend védelme és a lehetséges veszteségek elkerülése az elsődleges szempont számára. Ezzel szemben, a liberális beállítottságú embert alapvetően a jobbítás igénye motivál, és a változás pozitív kimenetelére koncentrálnak inkább.²⁵

Mit jelent ez? Azt, hogy az esetleges jobbítással járó ingerek a liberálisokra vannak nagyobb hatással, a negatív, veszteséget jelentő, averzív ingerekre a konzervatívok reagálnak érzékenyebben. Ebből az következhet, hogy a konzervatívok gyengébben (Kétkedőbbek? Szkeptikusabbak?) reagálnak a pozitív ösztönzőkre, mint a liberálisok. Shook kísérletei alátámasztották, hogy a konzervatívok a (kísérleti) játékban kevésbé kísérletező kedvűek, mint a liberálisok, óvatosabb stratégiák mentén játszanak, és a negatív stimulusokat jobban megjegyzik, azaz fajsúlyosabbnak tartják azokat, mint a pozitívokat.²⁶ Ezek alapján, a negatív és a pozitív ingerekre való reagálás közötti különbség tehát az egyik meghatározó tényező az ideológiákkal kapcsolatos attitűdformálásban. Ugyancsak az ingerekre való reagálás foglalkoztatta Oxleyt és munkatársait, akik azt állítják, hogy az ingerekre való reagálás az élettani folyamatokban is jelentkezik: a hirtelen zajra, fényre, fenyegető képekre, vagy undort keltő helyzetekre sajátos élettani válasz várható a konzervatív beállítottságú emberek részéről.

A konzervatív beállítottság, összefügghet az erkölccsel, a morális ítéletalkotással. Graham és munkatársai arra jöttek rá kísérleteik során, hogy a liberális és a konzervatív gondolkodású ember esetében a morális ítéletalkotás folyamata is eltérő alapokon nyugszik. A liberálisoknál az ártalom/gondoskodás, illetve az igazságosság/kölcsönösség, míg a konzervatívoknál a csoportlojalitás, a tekintélytiszteltet és a tisztaság/szentség esik nagyobb súllyal.²⁷ Ez tovább bővíthet Piazza és Sousa kísérleteinek eredményével, amelyből kiderült, hogy a konzervativizmus velejárája a nonkonzekvencialista attitűd, azaz a szabályokkal és a tabukkal szembemenő viselkedés elítélése, függetlenül a következményektől. Ebből nemcsak a meglévő és megszokott dolgok értékelésére lehet következtetni, hanem arra is, hogy a konzervatív hajlamú ember engedelmessé válik a megszokott szabályoknak. Bizonyos értelemben ez a konzerva-

²⁴ SMITH – MACKIE, 2004. 75–76.

²⁵ RONNIE JANOFF – BULMAN: To Provide or Protect: Motivational Bases of Political Liberalism and Conservatism, *An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 2009, Vol. 20, No. 2–3, 120–128. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10478400903028581> (Letöltve 2015.09.20).

²⁶ NATALIE J. SHOOK – RUSSEL H. FAZIO: Political Ideology, exploration of novel stimuli, and attitude formation, *Journal of Experimental Social Psychology*, 2009. http://faculty.psy.ohio-state.edu/fazio/fazio/documents/Shook-Fazio_JESPInpress.pdf (Letöltve 2015.09.24).

²⁷ JESSE GRAHAM – JONATHAN HAIDT: Liberals and Conservatives Rely on Different Sets of Moral Foundations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2009, Vol. 96, No.5. 1029–1046.

tív hozzáállás egy általánosabb, már többször említett sajátosságból, az ismeretlenből származó esetleges negatív ingerekre való fokozott érzékenységből is fakadhat.²⁸

Az eddig elmondottak alapján, kihívó kérdésként merül fel, hogy a nyitottság, a kíváncsiság, az újdonságkeresés, a kreativitás háttérbeszorulásával, és az ismert, megszokott dolgokhoz való ragaszkodás, az adottal való elégedettség, a hagyomány értékelése, a tekintély tisztelete és a szabálykövetés előtérbe helyezése milyen társadalmi rend kibontakozását segíti elő, vagyis, milyen rendet fogad el leginkább a konzervatív beállítottságú ember. Ennek megválaszolására (a teljességre való törekvés nélkül) elsősorban az egyén és közösség viszonyának rövid ismertetését tűzöm célul.

Egyén – Társadalom – Rend

Nem túlzás azt állítani, hogy minden politikai elképzelés központi céljainak egyike választ adni arra a kérdésre, hogy milyen viszony álljon fenn az egyén és az egyénekből álló társadalom között. Azt kevesen vitatják, hogy az egyéni és a társadalmi alkotóelemek összekötődnek, abban viszont már kevésbé csengenek össze a vélemények, hogy a kettő közül melyik alkotóelemei dominálnak. A vélemények megoszlanak tehát abban, hogy az egyéni autonómia és a társadalmi tekintély alá-, fölé rendelési viszonya, vagy a kettő egymásmellettsége „üdvözítőbb”. A többnyire Immanuel Kant hatása alatt állók, azaz az egyéni autonómiát előnyben részesítők tipikusan liberálisok. A társadalmi tekintélyt elsősorban a baloldalon elhelyezkedő szocialisták és marxisták helyezik előtérbe. A konzervatívok valahol a kettő között állnak, a maguk gyakori egyensúlyteremtő törekvésével, és vallják, hogy az egyéni szabadság és a közösségi tekintély egymással együtt nyer csak értelmet, ez pedig nem alá-, fölé rendelési viszonyt jelent, hanem a kettő szimbiózisát.

A konzervatívok úgy próbálnak egyensúlyt teremteni a szabadság és a tekintély között, hogy vegyítik a pesszimista emberképet²⁹ az egyéni szabadság és a pluralista társadalom igényével. Ennek azért van központi jelentősége, mert a viszonylag negatív emberkép segítségével elutasítható az egyénközpontú, individualizált (már-már atomizált) társadalom, a társadalmi pluralizmus és az egyéni szabadság elfogadásával pedig elvethető a túlzott mértékű kollektívizmus, illetve a társadalom túlzottan központosított irányításának gondolata.

A következőkben, tehát arra szeretnék rámutatni, hogy konzervatív értelmezésben a szabad társadalmi rend alapja az egyén és a közösség, vagyis az egyéni autonómia és a kollektív tekintély egyensúlyában keresendő. Ezt úgy is fogalmazhatnánk,

²⁸ JARED PIAZZA – PAULO SOUSA: Religiosity, Political Orientation, and Consequentialist Moral Thinking, *Social Psychology and Personality Science*, 2014, Vol.5, No. 3, 334–342.

²⁹ A pesszimista emberkép egyfelől arra vonatkozik, hogy az ember erkölcsi szempontból nem tökéletes, ezért némi ellenőrzésre, kordában tartásra szorul. Másfelől, az ember nem mindentudó, racionálisan nem képes teljes mértékben lefedni a bonyolult folyamatok összességét, annál is inkább, mert a társadalom számos, racionalitáson túli elemet is tartalmaz (ösztönök, pszichológia, szokások, hagyományok, vallás, hit, stb.). E téren igen érdekes és sajátos konzervatív megközelítés a szkeptícizmus, amely elutasítja az ész hatását túlzottan lebecsülő *fideizmust*, illetve azt a túlzott *racionálitást*, amely szerint az ész magabiztosan elboldogul a közös emberi tapasztalton túli dolgokban is. Lásd többek között KEKES, 2001. 99–105; MICHAEL FREEDEN: *Ideologies and Political Theory*, Oxford, 2008. Clarendon Press, 334–335.

hogy a konzervatívokra jellemző antropológiai pesszimizmusból adódóan, egyfelől az egyének normákhoz, szabályokhoz, szokásokhoz, intézményekhez kötődése (tekintély tisztelete), másfelől az egyéni szabadságjogok tiszteletben tartása a szabad társadalmi rend alfája és Omegája. Érvelésemben többnyire Durkheim, Elias, Mead, Aronson, Dahrendorf, Scruton, illetve Andorka Rudolf néhány, idevágó gondolatára támaszkodom.

Az ember, mint tudjuk, egyszerre individuum és társas lény, de nem másoktól elszigetelt egyén, de nem is egy „tömegmassza” pusztá alkatrésze. Az ember egyszerre lehet egyén(iség) és társas lény, szabadságának tiszteletben tartásával, illetve másokkal összehangolt cselekvésének (koordináció), és együttműködési hajlamának (kooperáció) köszönhetően. Az individualizálódás mértéke a *mi-én*, azaz a *mi-azonosság* (csoporttudat) és az *én-azonosság* (öntudat) közötti egyensúly mértékében mérhető le. A kettő szervesen szövődik össze, mikro-, és makroszinten, olyannyira, hogy nem is képzelhetők el egymás nélkül, és mindkettő hosszantartó szocializációs folyamatban épül fel és formálódik.³⁰ Az individualitás (énünk, testünk, személyünk) és a kollektivitás (minden, ami bennünk fejeződik ki a rajtunk kívüli dolgokról), vagyis az *én-mi* nem mindig áll egyensúlyban. Korábban, az „egyszerűbb” társadalmakban a *mi-azonosság* dominált, a modernítésra – a társadalmi differenciálódás következményeként – viszont az individualizálódás, az *én-azonosság* térnyerése jellemző. A liberálisok az *én-azonosságot*, a kommunisták és többnyire a szocialisták a *mi-azonosságot* helyezik előtérbe. A konzervatívok alapvető kikötése (törekvése), hogy a *mi-tudat* ne nyomja el az *én-tudatot*, vagyis, hogy a kettő viszonylag egyensúlyban legyen.

Az egyén közösségekben élése szükségszerűen „mások” létét jelenti, fontos felismerés, azonban, hogy a „mások” léte a normativitás alapját képezi, hiszen olyan viszonyt jelent, amely bármely két ember között ugyanaz.³¹ A „mások” léte és a „másokkal” kialakult viszony következtében az egyén nem tehet teljes mértékben tetszése szerint. Ilyen értelemben, az „általános másik”³² léte, mint a társadalmiság ismertető jegye, képezi az egyén cselekvésének korlátját, befolyásolja e cselekvés irányát, és mint ilyen, identitásformáló szerepe is van az egyénre nézve.

Környezetéhez való kötődése révén az egyénnek tudomása van a környezetéhez fűződő kapcsolatáról, vagyis *tudata* van, ami tulajdonképpen az őt körülvevő tárgyak jelentéséről való tudás.³³ A tudat, tehát „az egyén beállítottságainak tudata, arra a tárgyra vonatkozóan, amelyre reagálni készül.”³⁴ A „társadalmi objektumok” (emberek, csoportok, intézmények) kapcsán is érvényes ez: az egyén tudatában van mások jelenlétének és jelentésének, de ez voltaképpen akkor tudatosodik benne, ha ismeri, hogyan kell reagálnia másokra, hogyan kell viselkednie velük szemben. Ezzel tudatosítja saját jelentését. Itt tehát egy sajátos interakcióról van szó, amelyben az ember nemcsak embertársaira, az ő viselkedésükre reagál, hanem önmagára, önmaga ma-

³⁰ HEINZ – JÜRGEN NIEDENZU: Konfliktuselmélet – Ralf Dahrendorf. In: Szociológiaelmélet. Szerk. JULIUS MOREL – EVA BAUER, Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 210. [MOREL – BAUER, 2000.]

³¹ BALÁZS ZOLTÁN: A politikai közösség. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 51.

³² GEORGE H. MEAD: A pszichikum, az én és a társadalom. Budapest, 1973. Gondolat, 197.

³³ MAX PREGLAU: Szimbolikus interakcionizmus – G. H. Mead. In: MOREL – BAUER, 2000. 72.

³⁴ Mead szavait idézi MAX PREGLAU: Szimbolikus interakcionizmus – G. H. Mead. In: MOREL – BAUER, 2000. 72.

gatartására is, mivel tudatosan benne saját cselekvési szándéka is mások irányába. Ez azt jelenti, hogy az embernek *öntudata* is van. Az így jelentkező tudatok és öntudatok sokasága a társadalom egészét átszövő interakciók hálózatát, azaz a társadalom (szerves) kapcsolatrendszerét hozzák létre, amelynek során az egyén internalizálja a külvilág társadalmi szervezetét.

A tudat és öntudat viszonyában az egyénnek saját viselkedését mások viselkedéséhez kell igazítania, úgy ahogy mások is teszik, és ebben az interakciókkal átszőtt társadalmi együttélésében keresendő az „általános másik” korlátozó és identitásformáló szerepe. A társadalmi együttélésben, az egymáshoz igazodásban, illetve az ehhez szükséges összehangolásban³⁵ alakul ki az egyén *identitása* (tudat-öntudat interakció), melynek fő komponenseit a saját szerep (*szerep-játék*) és a szem előtt tartott mások szerepe (*szabályozó-játék*) képezik.³⁶ Az előbbi arra utal, hogy az egyén megtanulja saját szerepét, és tudatosan benne, hogy feladata tulajdonképpen a csoport-, vagy társadalmi tevékenység részfeladata, és, hogy ő a közösség része. Az utóbbi pedig mások szerepének tudatosítására, és a tevékenységek összehangolásához szükséges igazodási (egyben korlátozó) lépésekre vonatkozik. Ilyen értelemben a „különböző szerepek között határozott viszonyoknak kell fennállnia”.³⁷ Ezek alapján, úgy tűnik, hogy az identitás a társadalmasodáshoz való hajlam, azaz, a közösséghez való igazodás révén bontakozik ki, és erről csak akkor lehet szó, ha az egyén „belsőjévé” teszi, vagyis internalizálja környezetét, azt a társadalmi közeget, amelyhez szervesen tartozik. Így jön létre az egyén és az „általános másik” közötti szerves háló, a társadalmilag szervezett közösség, amelyben az egyén és a közösség között nem alá-, vagy fölérendelési viszony áll fenn, hanem a kettő inkább kiegészíti egymást (komplementer). Az így felfogott identitás, a „tágabb” értelemben vett személyiségértelmezés a konzervativizmus egyik pillére, hiszen részben ezzel magyarázzák a konzervatívok, hogy miért nem célszerű olyan léptékű változtatásokat eszközölni, melyekkel az egyén nem képes lépést tartani, és amely következtében az „ismeretlenné” vált környezet elidegenítheti az egyént.

Az egyén másokhoz való „igazodása” mellett, az egyén és közösség viszonyában fontos tényezők a konformitás, illetve a normák és szabályok követése. Ami az előzőt illeti, összefügg az egyén másokhoz való, Mead féle „igazodásával”. A konformitás „egy személy viselkedésének vagy véleményének olyan változása, amely egy egyéntől vagy csoporttól származó, valódi vagy vélt nyomás következtében alakul ki”.³⁸ Alapvető kérdések egész sora merül itt fel: Mekkora az egyén konformitásra való hajlama, és milyen tényezők határozzák azt meg? Milyen mértékű konformitást vár el a társadalom az egyéntől? Milyen arányban van jelen a belső késztetésből fakadó alkalmazkodás, és milyen mértékben játszik szerepet a külső kényszerből származó konformitás? E kihívó kérdések megválaszolására nem kerülhet sor (terjedelmi kere-

³⁵ Az összehangolás folyamatának egyik igen fontos eleme a közös szimbólumok, a kommunikáció, és ezáltal a nyelv, ugyanis a fogalmak nem egyéni alkotások, hanem közösségi termékek, ezért közösségi tulajdonnak tekinthetők, és mint ilyen, integráló szerepük van.

³⁶ GEORGE H. MEAD: A pszichikum, az én és a társadalom. Budapest, 1973. Gondolat, 195.

³⁷ I. m., 193.

³⁸ ELLIOTT ARONSON: A társas lény. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 38.

tek miatt), de az világosan látszik, hogy a konformitás – a maga dilemmáival együtt – szerves része a társadalmi rendnek. A kérdés persze az, hogy a konformitás viszonylag gyenge legyen-e (liberalizmus), netán nagyon erős, olyan értelemben, hogy a kollektív tudat és kollektív döntés egyértelműen uralja az egyéniséget (szocializmus), vagy esetleg kiegyensúlyozott legyen, aminek köszönhetően egyén és társadalom viszonylagos egyensúlyban van (konzervativizmus).

A normák és szabályok tisztelete és követése kapcsán köztudott, hogy az emberi együttélés irányított együttműködést igényel. Ez nem utal feltétlenül kényszerre, viszont szükségszerűen jelent szabályozást, szabályok mentén történő szervezést, a kiszámíthatóság érdekében. E tényezők hiányában aligha lehet társadalmi rendről beszélni. Ez jóval több, mint a természettel szembeni lehetséges reakciók mérlegelése, hiszen társadalmi keretek között az embereknek számolniuk kell embertársai várható reakcióival, viselkedésével. Ennek viszont feltétele az idők folyamán kialakult, általánosan ismert és elfogadott szabályok, normák, viselkedési minták jelenléte. E szabályok és normák többnyire evolúció során fejlődnek ki, és tradíció által maradnak fenn. Ilyen értelemben e normák emberi értékelés eredményei,³⁹ nemzedékről nemzedékre adódnak át és módosulnak, de mindenképp szabályozzák a társadalom tagjainak viselkedését. Fejlődésük során a „helyes” magatartás irányába igyekeznek (még ha ez nem is sikerül mindig), de fennmaradásuk jelzi, hogy tekintéllyel bírnak. A tekintély forrása, egyfelől a betartásukkal járó előnyök (a közösség javának szolgálata) tapasztalati úton történő felismeréséből fakadhat, másfelől annak tényéből származhat, hogy e normák a közösség „kollektív termékei”, és így a közösség egészére kiterjednek. Internalizálásuk már ezért is elkerülhetetlen a szabad társadalmi rend megteremtésében. A normák lehetnek hagyományos szabályok (erkölcsi normák), illetve jogszabályok (a politikai hatalom közreműködésével), de mindkét esetben azonosak a normakövetés okai: egyfelől *belső készítés* (tudatosul az egyénben a „helyes” magatartás, vagy megtapasztalja a norma követésével járó előnyöket), másfelől *félelem* a normaszegés hátrányos következményeitől. A kettő között nem húzható világosan látható, éles határvonal, hiszen a normakövetés „helyességének” érzete, illetve a normaszegés kockázatának tudata gyakran együtt, összefonódva fejti ki hatását.⁴⁰ Tulajdonképpen belső önkorlátozás és külső korlátozás kettősségéről van itt szó, amelyben az előbbi a konzervatívok által előnyben részesített tekintélytisztelethez, míg az utóbbi a kényszerhez, vagy akár az elnyomó hatalomhoz áll közelebb. A belső önkorlátozás és a külső kényszer között igen kényes egyensúly áll fenn, és az sem meglepő,

³⁹ Dahrendorf gondolatait kölcsönzi HEINZ – JÜRGEN NIEDENZU: Konfliktuselmélet – Ralf Dahrendorf. In: MOREL – BAUER, 2000. 188.

⁴⁰ A normák követése kapcsán a konzervatívok a korporatív társadalomszerkezet hívei, vagyis annak, hogy a társadalom számos, kisebb és nagyobb egységből, csoportokból, testületből, intézményből (család, iskola, egyház, civil szervezetek, klubok, egyesületek, vállalatok, üzleti társaságok, baráti körök, kulturális csoportok, stb.) tevődjön össze, mely egyben egy erős civil társadalom alapfeltétele is. Ezek az egységek nem közvetlen alárendeltjei a központi politikai hatalomnak (ellenkező esetben nem beszélhetnénk szabad társadalomról). Ha a társadalom tagjai ilyen egységekhez is tartoznak, akkor belső készítésből fogják követni ezen egységek szabályait, szokásait, ez a maga rendjén és bizonyos értelemben kordában tartja azokat az egyéni hajlamokat, amelyek károsak lehetnek a társadalmi rendre nézve. A korporatív társadalom a központi hatalmat is korlátozza, illetve az emberek kellő szabadságát is biztosítja, az egyének szabálykövető magatartása mellett. Tulajdonképpen így fér meg egymás mellett szabadság és engedelmisség, konzervatív olvasatban.

hogy komoly feszültségek húzódnak végig az egyén pszichés tényezői (egyéni vágyak, hedonizmus, egoizmus, stb.) és a szociálpszichológiai tényezők (együvé tartozás vágya, alkalmazkodási törekvés, stb.) között. Erre Dahrendorf nyújt választ, aki szerint „az ember, illetve az emberi természet nem *a priori* társadalmi, nincsenek benne a közösségre irányuló veleszületett viselkedésmódok, bár csak társadalmi kötelékben képes élni”.⁴¹

A fentiek alapján, úgy gondolom, az emberi egyedfejlődés sajátjaként is értelmezhető az a folyamat, hogy a külső kényszert mennyire sikerül az egyénnek belsővé változtatni, azaz a külső ellenőrzés helyét mennyire képes az egyén belső önkontrollja átvenni. Pszichológiai és szociálpszichológiai terminusokkal kifejezve, talán úgy is feltehető a kérdés, hogy milyen mértékben sikerül az ösztönszabályozást pszichés önszabályozássá „átváltani”, hiszen ez jelentős mértékben szabja meg az öntudattal bíró egyén, illetve az egyén, mint társas lény közötti bonyolult viszonyt és interdependenciát. A kettő közötti kölcsönhatás, az individualizálódás és szocializálódás, mint egyszerre végbemenő, de eltérő irányú folyamatok, és nem utolsó sorban a szocializáció (az emberi személyiség kialakulásának folyamata) és a vele járó internalizáció⁴² (a különböző értékek, normák, szabályok viselkedésminták elsajátítása, és „belsővé tétele”) a konzervatívok által értelmezett szabad társadalmi rend nélkülözhetetlen tényezői. Csak ezek mentén lehet elképzelni a kollektív tekintély és az egyéni autonómia egyensúlyban maradását, a kettő komplementer, ami a szabad társadalmi rend Alfája és Omegája, legalábbis konzervatív olvasatban.

⁴¹ HEINZ – JÜRGEN NIEDENZU: Konfliktuselmélet – Ralf Dahrendorf. In: MOREL – BAUER, 2000. 188.

⁴² A szocializáció és internalizáció kapcsán lásd többek között ANDORKA RUDOLF: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 1997. Osiris Kiadó, 489–492.